

JOSEF POLIŠENSKÝ:

A CSEH HÁBORÚ ÉS AZ EURÓPAI KELET ÉS NYUGAT KÖZTI POLITIKAI KAPCSOLATOK

Dolgozatunk címében három olyan fogalom szerepel, amit előljáróban meg kell magyaráznunk. Mindenekelőtt nem lehet eléggé hangsúlyozni azt a tényt, hogy a „*kelet*” és „*nyugat*” fogalma nemcsak földrajzilag, hanem politikai és társadalmi szempontból is viszonylagos. Igen szemléletes, bár szubjektív képet ad erről Willem Blaeuws „Európa, legújabb ábrázolásban” című korabeli térképe, mely 300 évvel ezelőtt az európai társadalom földrajzi ismereteinek talán legerőteljesebb forrása volt. Blaeuws ábrázolásában „*Russia*” és „*Moscovia*” az európai kontinens észak-keleti és nem keleti részén fekszik. Ennek a szemléletnek az oka a szerző, egy holland kartográfus beállítottságában keresendő, aki olyannak ábrázolta Európát, amilyennek azt amszterdami vagy middelburgi megbízói látták.

A XVII. században már *Európa* sem több mint földrajzi fogalom. Politikai egységet nem képviselt. Egyfelől ugyan még mindig élt a „keresztény közösség” elképzelése, másfelől viszont már a XVI. századtól kialakulóban volt a „világról” alkotott kép, melyben helyet kaptak a keresztény Európa egykori fő ellenségei: a törökök, azok ellenségei, élükön az abasszidai perzsákkal és a távoli Nyugat- és Kelet-India. A XVI. században a tengeri hatalmak, főleg Spanyolország és versenytársainak horizontja annyira kitágult, hogy, miközben általában számoltak az európai államok rendszerével, egyidejűleg kialakultak egy Európán túlra kiterjedő szövetségi rendszer létrehozásának feltételei is. B.F. Porsnyev, szovjet történész stockholmi előadásán világosan rámutatott erre.

Az a tény, hogy az új termelési viszonyok Hollandia északi részén és Angliában gyorsabban fejlődtek, nem szabad hogy olyan helytelen következtetésre vezessen minket, hogy ezeket a területeket teljesen azonosítsuk Nyugat-Európával. Így a harmincéves háború konfliktusai sem redukálhatók csupán a Kelet és a Nyugat konfliktusaira. Éppen ellenkezőleg, a holland polgárságnak a spanyol feudális monarchia ellen vívott harca földrajzi szempontból nyugat-európai ellentétnek tekinthető. Ebben a helyzetben az észak-hollandiai tartományok haladó erői gazdasági erejüket éppen a Kelet-

Európával folytatott erősödő és nagy hasznot hozó kereskedelmi kapcsolatoknak köszönhetőek.

Tekintettel az eddig elmondottakra, ma már másképpen értelmezzük a *harmincéves háború* fogalmát, mint ahogyan az még röviddel ezelőtt is szokásos volt. A legtöbb munka az 1618–1648 közötti konfliktust a hagyományos szemléletnek megfelelően mindenekelőtt vagy túlnyomórészt a szó szorosabb értelmében közép-európai, vagyis „német” konfliktusnak tekinti, melynek legtipikusabb vonása a harc vallási jellege, mely harc fokozatosan politikaivá változik. Így látta a dolgot már Fridrich Schiller is, mi viszont, anélkül, hogy a vallási vagy politikai ideológia szerepét alá- vagy túlbecsülni akarnánk, tágabb – mint csak közép-európai – összefüggéseket is látunk.

Ezek az összefüggések túlmutatnak a földrajzi és a kronológiai határokon. Az utóbbi évtizedek történetírása joggal beszél a harmincéves háború „olasz” periódusáról (a Mantováért folytatott harcok), a „szmolenszki háború”-nak a svédek és szövetségeseik Habsburg-ellenes harcával való összefüggéseiről, valamint a „harmincéves háborúnak” a „nyolcvanévesével” való kapcsolatáról, mely utóbbit a hollandok vívták a spanyolok ellen.

A „cseh háborúról”, vagyis az 1618–1620-as évek konfliktusáról írt tanulmányok ezenkívül arról is meggyőznek minket, hogy a harmincéves háború fogalmát tágabban kell értelmeznünk katonai-diplomáciai ellentétnél. A „cseh kérdés” története, vagyis a feudális cseh rendi társadalomnak a Habsburgok feudális-katolikus programja ellen vívott harca szemléletesen mutatja, hogy olyan ellentétről volt szó, ami a bonyolult gazdasági-társadalmi és osztályhelyzet ellentmondásaiból nőtt ki.

Vagyis a harmincéves háború politikai konfliktus, mely a bonyolult gazdasági-társadalmi helyzet ellentéteiből jött létre. Ez dolgozatunk alaptétele és egyben kiindulópontja.

Egy ilyen szerteágazó kérdést egyelőre persze nem tudunk véglegesen tisztázni, csak megpróbálkozunk vele. A gazdasági jelenségek és a társadalom fejlődésének vizsgálatához sokkal kevesebb előkészítő munka áll rendelkezésünkre, mint a hadtörténet vagy a politikatörténet tanulmányozásánál. Ami az osztályhelyzetet illeti, a viszonyok még áttekinthetlenebbek. Mégis kiindulhatunk abból a manapság eléggé általánosan elfogadott nézetből, hogy a hollandoknak a spanyolok ellen vívott harca Nyugat-Európában a XVII. század elejéig egy újfajta társadalmat és egy újfajta államszervezetet hozott létre. Ezért vált a „török” kérdés mellett a „holland” kérdés is az európai társadalom egyik alapproblémájává.

A spanyolok és a hollandok harca esetében kétségkívül lehet egy túl-

nyomórészt polgári és egy túlnyomórészt feudális társadalom konfliktusáról beszélni. Más esetekben ez a megkülönböztetés nem ilyen egyszerű. A legtöbb európai országban a XVII. század elején a feudális osztályon belül is volt egy rejtett konfliktus.

Egy ilyen terjedelmű tanulmány nem követheti végig összefüggően az európai Nyugat és Kelet közti mindig újra alakuló és változó politikai kapcsolatokat a harmincéves háború egész ideje alatt.

Ezért tanulmányunk első részében a cseh rendi felkelést és annak politikai vezetését választottuk vizsgálódásunk tárgyául. A további részekben azt kísérjük figyelemmel, hogyan avatkozott be a Habsburg-ellenes koalíció a közép-európai országokban a Habsburgok kelet- és nyugat-európai ellenségei közti tárgyalások következményeképpen. Különös figyelmet szentelünk azoknak az éveknek, melyekben előkészülőben, illetve kibontakozóban voltak azok a lényeges változások, melyek a háborús konfliktus kiterjedését és az európai államok kapcsolatait érintették.

A harmincéves háború első szakaszát, mint ismeretes, az ún. cseh háború (1618–1620) alkotta. Így nevezték a cseh rendeknek a Habsburgok ellen vívott harcát, mely 1618. május 23-án a prágai defenesztrációval – a cseh nemességnek Mátyás császár helytartója elleni fegyveres felkelésével – kezdődött. Ennek a felkelésnek okai bonyolultak, de ma már joggal mondhatjuk, hogy itt lényegében hatalmi harcról volt szó, mely az egész XVI. század gazdasági és társadalmi fejlődéséből következett. A XVI. század vége óta a Habsburgok a csehországi tartományokban a kicsi, katolikus főurakból álló, udvari „spanyol” párt segítségével uralkodtak. Ennek a kormányzásnak a jellege idegen volt az országtól és annak államigazgatásától; gazdasági intézkedései a városi termelés szempontjából megsemmisítőek voltak. A mezőgazdasági termelés semmiféle fejlődést nem mutatott, 1618 előtt a járadék- és bérleti gazdálkodás elényeiről vitatkoztak. De a kis- és középbirtokos nemesség gazdasági helyzete rossz volt, csak a nagybani vállalkozások fizetődtek ki, mindenekelőtt kész- és félkésztermékek – sör, maláta, lenfonal és cérna – előállítására. A legtöbb nagybirtokosnak nem volt mit befektetnie, és a gabonatermelésre utalt kis- és középnemesség tömegesen adta el birtokait, a készpénzt pedig a tartománynak vagy a tartományúrnak adott kölcsönökre fektette. Mindez oda vezetett, hogy a kis- és középnemesség, valamint a nagybirtokos nemesség jórésze, mely a XVI. század végétől ellenzékbe kényszerült egy olyan rendszerrel szemben, melynek feudális-katolikus programja vétett az ország huszita és reformációs-humanista hagyományai ellen, politikailag radikalizálódott.

1604-től a Habsburg-politika válságba került, ennek következményei voltak a „Habsburg testvérviszályok”, valamint az 1608–1609-es rendi felkelések. A Rudolf császár ellen vívott harcban kezdtek a különböző osztrák Habsburgok által uralt országok rendi ellenzékei összefogni. Így jött létre egyrészt az osztrák, a magyar és a morva, másrészt a cseh-sziléziai rendek szövetsége. De az egyesülést, vagyis a tartományi partikularizmus legyőzését nem sikerült elérni. Súlyos hátrány volt, hogy az 1605–1609-es évek minden politikai akciójára a városok és a néptömegek részvétele nélkül került sor. A rendi „szabadság” fogalma nem tartalmazta a „svájci” szabadságjogokat, vagyis az alattvalók szabadságát.

Határozott fellépésükkel a rendek törvényes intézkedéseket (II. Rudolf felség levele) értek el és hatalmi pozíciókat szereztek. De a „spanyol” pártnak, melyet a pápai nuncius és a spanyol követ támogatott, okos politikájával mégis sikerült megakadályoznia, hogy a rendi ellenzék döntő győzelmet arasson. A Habsburgok első 1611-es kísérlete, melyhez a „passaui” katonaságot hívta segítségül, csődöt mondott. De már az 1615-ös tartománygyűlésen nagy sikert könyvelhettek el a Habsburgok – ebben az esetben Mátyás –, mert a rendek öt évre előre lemondtak adó megszavazási jogukról, sőt az uralkodó adósságai egy részének átvállalásában is megállapodtak. Két évvel később aztán a spanyol diplomáciának az ún. Onate-szerződéssel sikerült elérnie annak garantálását, hogy a gyermektelen Mátyás császár halála után a Habsburg-dinasztia osztrák és spanyol ága egyetlen közös jelöltet fog állítani. Ez a jelölt pedig a stájerországi Ferdinánd főherceg volt, akit az 1617-es cseh tartományi gyűlés is elfogadott jövőendő cseh királynak. Ez döntő sikernek számított, mert Ferdinánd a könyörtelenül abszolutisztikus ellenreformációs politika képviselője volt. Ezen a sikeren felbátorodva a Mátyás bécsi székhelyén döntéseket hozó „spanyol” párt tagjai 1617–1618 telén erélyesen felléptek ellenfeleikkel szemben, politikailag mindenekelőtt a cseh királyi városok igazgatását vették uralmuk alá.

A rendi ellenzék képviselői számára ebben a helyzetben egyetlen járható út maradt, mely már 1605 és 1609 között, majd 1611-ben is bővült, – de amiről később letértek, – a fegyveres ellenállás. A cseh háború kitörését ezek szerint egyfajta, az uralkodó és a rendek közt 1609 után létrejövő hatalmi egyensúly megingása idézte elő. Az egész akciót néhány főnemes készítette elő, akikhez aztán tömegesen csatlakoztak a kis- és középnemesek, a városok és részben – bár természetesen habozva – még a katolikusok is a Habsburg-ellenes felkelés mellé álltak. Az alsóbb néprétegek kezdeményezéseit, melyekhez Husz János országában hatásos vallási jelszavak álltak

rendelkezésre, a rendi ellenállási mozgalom harcosai szándékosan elnyomták. A nemesség a maga Habsburg-ellenes fellépését ugyanis kezdettől fogva egy nagy európai konfliktus részének tekintette, melynek célja az lett volna, hogy egyszer és mindenkorra véget vessen a Habsburgok nagyhatalmi helyzetének és megszüntesse annak a veszélyét, hogy Európa egy spanyol-katolikus univerzális-monarchia uralma alá kerüljön. Ebbe a képbe az ellenállási harcnak egy, a feudális társadalom hagyományos struktúráját fenyegető népi mozgalomként való felfogása éppoly kevésbé fér bele, mint annak vallásháborúkénti értelmezése. Így a felkelést a külföldiek előtt olyan, alapvetően politikai akciónak állították be, mely inkább a „gonosz tanácsadók”, mint Mátyás császár ellen irányul. Az egyik első cseh apológiának, amelyet még a defenesztráció előtt készítettek, lényegében ez a tézise.

Mivel a rendi ellenállási mozgalom résztvevői kezdettől fogva számítottak a külföld segítségére, a felkelés első napjaitól kiterjedt diplomáciai tevékenységet folytattak. Ennek jellege egészen 1619 augusztusáig, pfalzi Frigyes cseh királlyá választásáig egységes. 1618–1619-ben a cseh rendek lényegében mindkét, a régebbi tapasztalatok alapján kínálkozó lehetőséget felhasználták, vagyis a szövetségesek szerzését és a konfliktus kiszélesítését egyaránt.

Az első az a törekvés volt, hogy az amúgy is a Habsburgok ellen irányuló rendi konföderációkat mozgósítsák és kiszélesítsék. 1618 nyarán a konföderációs szerződések alapján lényegében véve nehézségek nélkül sikerült megnyerni a sziléziai rendek segítségét. Hozzájuk csatlakoztak Felső- és Alsó-Luzsica (Lausitz) rendjei is. Ennek a cseh-sziléziai-luzsikai konföderációnak a seregei az ősszel Kelet-Csehországban visszaverték a császári csapatok első támadását, mely támadást Morvaország semlegessége tett lehetővé. Morvaországot a szövetség és a közös cselekvés számára megnyerni valóban csak 1619 tavaszán sikerült. A cseh-morva csapatok, melyekkel az evangélikus felső- és alsó-ausztriai rendek is rokonszenveztek, 1619 júniusában már magát Bécset fenyegették. A felső- és alsó-ausztriai rendek az 1619 júliusában megtartott tartományi gyűlésen csatlakoztak a Cseh Szövetséghez. Az osztrák Habsburgok felségterületei (Magyarország kivételével, mellyel tárgyalások folytak) így a Cseh Szövetségben (Confoederatio Bohemica) a rendi oligarchiák szövetségévé váltak, melyet csak a választott király személye fog össze. A konföderáció programja, mely nyilvánvalóan a holland példát követte, a konzervatív ellenállási mozgalom vezetőinek a műve volt. Hollandiával ellentétben a Cseh Szövetséget szilárdan kezében tartotta a nemesség, társadalmi bázisukhoz a polgárság csak mint gyengébb fél tartozott

hozzá. A Cseh Szövetségnek az elnyomott néptömegekre való kiterjesztésére gondolni sem lehetett. Általában véve, ez a szövetség túlságosan lassan jött létre ahhoz, hogy a Habsburgokra nézve komoly veszélyt jelenthessen – nem is volt abban a helyzetben, hogy élet-halál harcra mozgósíthatott volna.

A második lehetőség az volt, hogy tárgyalásokat folytassanak régebbi Habsburg-ellenes csoportok tagjaival és a nyugat-európai országok közvéleményére a politikai irodalom segítségével befolyást gyakoroljanak. A rendi felkelők itt sem mulasztottak el egyetlen alkalmat sem. De a helyzet 1618 tavaszán még nem volt túl előnyös Csehország számára. Az Egyesült Hollandia, melyre mindenekelőtt számítottak, 1621-ig szóló fegyverszünetet kötött a spanyolokkal. Orániai Móric által vezetett csapataikkal Spinola spanyol osztagai álltak szemben, 1617-től pedig fennállt annak a veszélye, hogy az arminianusok és gomaristák ellentéte polgárháborúra fog vezetni. Bármennyi bizonyosságát is adták együttérzésüknek a hollandok, 1619 tavaszáig, pontosabban Móric helytartónak Oldenbarnevelten aratott végső győzelméig nem tudtak komoly segítséget nyújtani. A hollandok szövetségeseinek, a svédeknek, a német evangélikus uniónak pfalzi Frigyessel az élén és Karl Emanuel savoyai hercegnek nem állt rendelkezésére elegendő hatalmi eszköz az éppen a felkelés első hónapjaiban olyan nagyon fontos segítség megadásához. Végül az egész segítség egyetlen gyalogos sereg volt, melyet Mansfeld toborzott Karl Emanuel számára egy Spanyolország ellen tervezett, de meg nem valósult háborúra. Mansfeld csapatai 1618 őszén érkeztek Csehországba és az év vége felé legyőzték a megerősített Pilsen városát.

Karl Emanuel savoyai herceg abban bízott, hogy Mansfeld seregének Csehországba küldésével megszabadul a kényelmetlen szoldateszkától és egyúttal Jakab angol királynál is jópontokat szerez magának, hiszen nem volt titok, hogy Jakab mint pfalzi Frigyes apósa, szoros kapcsolatokat tart fenn a cseh felkelőkkel. Csakhogy I. Jakabot vejenek a cseh „lázádozókkal” való kapcsolata inkább bosszantotta, minthogy örömmel töltötte volna el, és nem örült azoknak a tárgyalásoknak sem, amelyek a holland főrendekkel való megegyezésről folytak. Ő a Habsburgok tábora és a Habsburgok ellenfeleinek tábora közti közvetítő és döntőbíró szerepét tartotta ideálisnak. Ezen az a tény sem változtatott, hogy Herbert párizsi és Dudley Carleton hágai követei egészen a csehek oldalán álltak. Az 1618–1619-es hivatalos angol politika a fontolgatásokra korlátozódott, melyek persze semmi eredményre nem vezettek.

Az angol királyéhoz hasonló magatartást tanúsított sógora, a dániai

IV. Keresztély és a német lutheránus hercegek nagy része, élükön a szász János Györggyel. Abból a meggyőződésből indulva, hogy Csehországban nem kifejezetten vallási ellentétekről van szó, még az evangélikus unió is megelégedett a jóindulatú semlegességgel. Ezen sem az unió vezére, pfalzi Frigyes, sem főtanácsadója, Antralti Keresztély nem változtatott. Vagyis hivatalosan Frigyes is a közvetítőakciók mellett állt, melyeknek csak Mátyás császár 1619. március 20-án bekövetkezett halála vetett véget. Ezzel minden jelentőségét elvesztette Doncaster angol követ küldetése is, aki árnyékként követte stájerországi Ferdinánd vándorló udvarát.

A bigottságáról és önállótlanágáról közismert Ferdinánddal mindenféle megegyezés lehetetlen volt. A közeledési kísérletek hiábavalóságáról már Mátyás is meggyőződhetett, aki viszont spanyol és belga rokonai segítségére támaszkodhatott. Különösen Albert főherceg, aki az Egyesült Hollandiával vivandó harc előtt állt, támogatta Bécsset a cseh felkelés első pillanatai óta és hangsúlyozta, hogy Csehországban minden kockán forog. Csak az Albert és Onate spanyol követ által rendelkezésre bocsátott eszközök tették lehetővé 1618-ban a császáriaknak a hadjáratot. Csak a spanyol Hollandia segítségével húzták ki a kritikus időt Bécsben azok, akik a Csehország elleni döntő harc szükségességét hirdették. Helyzetük különösen kritikus volt, amíg nem sikerült Madridot elhatározásra és ezzel együtt komoly áldozatok vállalására rávenni. Az 1618–1619-es években a Csehország elleni harcot csak azokkal az erővel folytatták, amelyeket a „spanyol” párt és külföldi barátai Bécsben mozgósítani tudtak. Közéjük tartoztak Albert főhercegen kívül a harcias spanyol helytartók Milánóban és Nápolyban, a Wasák lengyel katolikus ága és a Szentszék, mely Dél-Németországban lassan felújította a Ligát.

1619 tavaszán befejeződött az az időszak, mely alatt mindkét párt több-kevesebb időt nyert és fegyverkezett. A harctéri események is határozott diplomáciai lépéseket követeltek, mert a helyzet gyökeresen megváltozott. Thurn cseh-morva csapatainak sürgősen vissza kellett térnie Csehországba, ahol Buquoy tábornok a spanyol Hollandiából érkezett erősítéssel váratlanul megverte Mansfeldet és zavart keltett Prágában. Csak az Ausztriából érkezett erősítés és az Egyesült Hollandiából küldött első csapatok tudták helyreállítani az erőegyensúlyt Dél-Csehországban és megszüntetni a morvákat fenyegető veszélyt. Azt azonban nem sikerült megakadályozni, hogy Frankfurtban a választófejedelmek meg ne adják a cseh szavazatot Ferdinándnak, akit ezzel tulajdonképpen törvényes cseh királynak ismertek el. A cseh követek tiltakozása ellenére Ferdinándot 1619. augusztus 28-án

császárrá választották, mégpedig a luteránus választófejedelmek jóváhagyásával.

Ezen az sem változtatott, hogy pfalzi Frigyes választófejedelem hívei Prágában a cseh örökös tartományok gyűlésén valóságos forradalmat hajtottak végre, keresztülvitték Habsburg Ferdinánd trónfosztását, új alkotmányt kiáltottak ki, elhatározták az egyesülést és végül elérték azt is, hogy pfalzi Frigyeset 1619. augusztus 26-án cseh királlyá válasszák. Ezzel a lépéssel nem értett mindenki egyet. Hágában tudták, hogy Prágában is vannak emberek, „akik valamiféle középutat helyezebbnak tartanának, azaz azt, hogy nyújtsanak segítséget a cseheknek, de ne küldjenek nekik uralkodót... Ebben az esetben kérdéses viszont, hogy a csehek és szövetségeseik nem a holland tartományok vagy Svájc példáját akarnák-e inkább követni, vagyis egy kanton-szövetséget létrehozni... Ezt annál is több okom van feltételezni, mert olvastam néhány vezető levelét, amit rövid idővel a pfalzi választófejedelem megválasztása előtt írtak. Azt hiszem, szívük mélyén nemcsak álmódoznak, de már arra is gondoltak, hogy ezzel az állammal (az Egyesült Hollandiával) és a Hansa-városokkal szövetségre lépjenek”.

A konföderációról ilyen ún. „republikánus” nézeteket valószínűleg a Cseh Kancellária néhány polgári hivatalnok a vallott, élükön a milhausi Peter Milner direktorral; az ő véleménye azonban a választásnál nem jutott érvényre. Nem sikerült elérnie a savoyai és a szász jelöltséget sem. Ez azt jelentette, hogy Károly Emánuel kivált a szövetségesek sorából, a szász János György pedig még inkább a császárhoz került közelebb. A hágai angol követ, Dudley Carleton helyesen látta meg előre, hogy a cseheknek most a pfalzi udvar dinasztikus politikájára kell berendezkedniök. „Most, hogy királyt választottak, mindenekelőtt királyokkal és abszolút uralkodókkal kell majd tárgyalniok...”

Ez azt jelentette, hogy a felkelés eddigi, a rendek és az uralkodó közti politikai konfliktusként való felfogását sutba vetették. A pfalzi diplomaták most buzgón magyarázták, hogy uruk nem becsvágyból megy Csehországba, hanem azért, hogy az igazi, vagyis az evangélikus vallást védelmezze. Ez egyébként igen kevéssé volt meggyőző, és míg Orániai Móric Hollandiában a cseheknek nyújtandó segítség és a csehek új királya mellett foglalt állást, addig az óvatos főrendek segítségüket Anglia részvételéhez kötötték. Az angol–holland kapcsolatok ugyanis nem javultak, a londoni tárgyalások nem jutottak előrébb és ami még bosszantóbb volt, úgy tűnt, hogy Jakab király nem ért egyet vejeinek azzal az elhatározásával, hogy elfogadja a cseh koronát.

Igy megint sok idő ment kárba, mert az új király saját erejéből nem tudott a fronton fordulatot elérni. Az evangélikus unió is tartózkodott és így 1619 őszén úgy tűnt, hogy a hollandokon kívül az egyetlen szövetséges az erdélyi fejedelem Bethlen Gábor, akivel a rendi kormány tavasz óta szövetségi tárgyalásokat folytatott. Csakhogy az erdélyi „Mithridatesnek” megvoltak a maga gondjai. A törökökkel függőviszonyban álló Erdélyben Bethlen a városokra és a hajdúkra, a Tisza völgyében, határvidékeken élő harcos falusi lakosságra támaszkodott. Erdély lényegében kis ütközőállam volt, mely Magyarország Habsburg része és a törökök által megszállt terület között tartotta fenn magát. Bethlen ki akarta terjeszteni hatalmát, mégpedig a maradék Magyarországnak, a Felvidéknek az elfoglalásával. Ott viszont a mágnások uralkodtak és a felső-magyarországi városok a legjobb akarattal sem tudták Bethlennek a megfelelő eszközöket biztosítani egy nagyvonalú politikai vezetéshez, melyhez pénzre, gyalogságra és tüzérségre lett volna szüksége.

Az első pillanatban az 1619 őszi helyzet előnyösnek tűnt, hiszen Ferdinándhoz csak az Alpok országai – Felső- és Alsó-Ausztria kivételével – maradtak hűek. De a pfalzi királyság gyenge lábakon állt. Frigyes egy távolról sem nagyszámú nemesi csoport segítette a cseh trónra, viszonzásul az országban a hatalom gyakorlását át kellett hogy engedje a csoportnak. Ennek következményeit egyrészt a városok és a polgárság s nyelte meg, akikre ismét áthárították az adóterheket, valamint a falvak lakossága, akiknek problémáit illetően a kormány teljesen süket volt. A huszita hagyományokat Frigyes ugyanis nevelésnek találta, valláspolitikája a vak kálvinizmusra korlátozódott, a lakosságot megkeserítette, katonái pedig éppenolyan rablók voltak, mint a császári hadsereg. A jobbágyok, akik 1618-ban résztvettek a császáriak elleni harcokban, az 1619-es év folyamán meggyőződhetek róla, hogy a két párt katonái közt semmi különbség nincs. A pfalzi királyság társadalmi bázisa – határozottan megállapíthatjuk – nem volt szélesebb, mint a rendi kormányé, sőt ellenkezőleg, egyre szűkebbé vált.

A prágai kormány gazdasági gyengesége és szociális korlátozottsága végülis azt eredményezte, hogy a cseh és a magyar csapatok őszi, Bécs elleni hadjáratai nem vezettek eredményre. Homonnai Drugeth György Lengyelországban toborzott csapatai betörték Kelet-Magyarországra és kényszerítették Bethlent, hogy szakítsa meg az ausztriai hadjáratot. Bethlen harci kedve egyébként abban a mértékben csökkent, ahogy felismerte cseh szövetségesei anyagi gyöngeségét. 1620 elején még Frigyes példáját követve Magyarországon királlyá választotta magát és beleegyezését adta egy cseh–

magyar szövetség megkötéséhez, melyet az 1620. január 15-i szerződéssel megerősítettek. De már február elején 1620 szeptember végéig szóló fegyverszünetet kötött II. Ferdinánddal. A fegyverszünet nem a magyar rendekre vonatkozott, mégis súlyos csapást jelentett. Annál is inkább, mert az unió anyagi támogatása elmaradt és az új király többi barátja Hollandia ki vételével, eddig a kisujját sem mozdította Csehorszáért.

Azokban az időkben, amikor Frigyes először jelent meg „téli király” gúnynevéen az irodalomban, nyilvánvalóan a habsburg-katolikus koalíció vette át a kezdeményezést. 1619. október 8-án a müncheni szerződéssel Miksa bajor herceg és a katolikus Liga is csatlakozott hozzájuk; kötelezettséget vállaltak arra, hogy a következő év tavaszáig 30 000 főből álló hadsereget állítanak ki. A Habsburgok és a Liga szövetségére a pápa, V. Pál nemcsak hogy áldását adta, de anyagi támogatást is nyújtott hozzá. Bár nem volt szó valami szédítően nagy összegről, de egészében mégis több volt, mint amit a hollandok adtak Csehországnak, akik tavasz óta, gyakran vonakodva, havi 50 000 guldent fizettek. A Szentszék példáját követte a toszkánai nagyherceg Medici, és végül a spanyol király, III. Fülöp is osztrák rokonai oldalára állt. Albert főhercegnek és Ferdinánd követének Khevenhüllernek 1619–1620 telén sikerült 1 600 000 spanyol koronát szereznie Madridtól a következő év katonai akcióira. Ezt az összeget mindenekelőtt Spinola spanyol tábornok rendelkezésére bocsátották, a mai Belgiumban, nem azért, hogy azt a hollandok, hanem hogy a cseh király rajna-pfalzi birtokai ellen használja fel. Így 1619–1620 telén három hadsereg is készülődött a csehek ellen, olyan helyzetben, amikor egyetlen európai nagyhatalom sem állt ki nyíltan a csehek és királyuk mellett. Spinola serege – a spanyol Hollandiában, – a ligáé Miksa bajor választó és az alsó-ausztriai Buquoy vezetése alatt. Csehországgal nem potenciális, hanem valóságos hatalmi koalíció állt szemben, mely Spanyolország atlanti-óceáni és földközi-tengeri partjaitól egészen a Keleti-tengerig terjedt, mivel III. Zsigmond lengyel király is kész volt segítséget nyújtani. Ez a segítség a rendi ellenzék ellenállása miatt korlátozott csak kisegítőcsapatok toborzásának jóváhagyására, mely csapatok aztán feldúlták Morvaországot és Ausztriát.

Váratlan szövetségesre talált a Liga és a Habsburgok a szász választófejedelem, János-György személyében, aki Mühlhausenben 1620. március 21-én átpártolt Csehország ellenségeihez és akit Luzsicában és Sziléziában „végrehajrással” bíztak meg. Némi kárpótlást jelentettek azok a kisegítő csapatok, amelyeket János-Ernő szász-weimári herceg, a szász választó régi ellensége küldött Csehországba. Végül még az Unió is elpártolt a csehektől, pedig

kötelezettséget vállalt Pfalz megvédésére. Az angol és a francia követek közvetítésének eredményeképpen az Unió vezetői 1620. július 3-án az ulmi szerződéssel háttal fordítottak pfalzi Frigyesnek és Csehországnak. Az ulmi szerződés „semlegesítette” a birodalom területét, ami a valóságban azt jelentette, hogy Pfalz nyitva állt a spanyol Spinola támadásai előtt, Csehország pedig ki volt téve a császáriak, a liga és a szász választófejedelem támadásának.

Az Unió és Szászország árulása megpecsételte a cseh állam elszigeteltségét, mivel az Egyesült Hollandia nem tudott I. Jakab Angliájával közös akciókban megegyezni. Bármennyire csodálkozott is Carleton, hágai angol követ azon, hogy vajon mi köze lehet a cseheknek nyújtandó segítségnek az indonéz fűszerekért vívott harchoz, a grönlandi bálnavadászathoz és a Skócia meg Izland partjainál folyó halászhathoz, ezek a vitás kérdések végül is nem voltak áthidalhatók. A hollandok 1620 tavaszán két gyalog- és egy lovasezredet küldtek Csehországba, az angoloktól nyár elején egyetlen gyalogezred érkezett, ez volt minden. Az angolokhoz és a hollandokhoz a Rajna-vidék közelebb volt, mint Csehország, és amikor Pfalzban egy spanyol támadás veszélye fenyegetett, természetesen minden erejüket Pfalz védelmére összpontosították. Az angol politika azonnal feláldozta Csehországot, mihelyt Pfalzt veszély fenyegette. Bár a holland főrendek javasolták a diverziót, egy spanyolok elleni tengeri támadással, valamint egy Németországba küldendő hadtest felállítását, de ez Jakab számára elfogadhatatlan volt. Így Csehország a sorsára maradt.

A helyzet pedig egyre romlott. Csehországban a városok nagyrésze harc nélkül megadta magát, a falvak népe pedig bosszút állt kinzóin, mindkét párt martalóchadain. 1620 tavaszán Prága környékén és Tábor körül széles körzetben megdühödtek a parasztek a holland katonákra. A Tábor környéki parasztek fehér–vörös zászlók alatt felajánlották, hogy harcolnak az ellenség ellen, ha a rendek „felszabadítják őket a jobbágyág alól és szabad emberekké nyilvánítják őket...” De egyetlen egy sem volt hajlandó tárgyalni velük a rendi urak közül. Csak Erasmus Tschernembl adott elő a haditanácsban egy olyan javaslatot, hogy „Az országban ki kellene hirdetni az alattvalók szabadságát és el kellene törölni a jobbágytságot... ez esetben a köznép kész lenne harcolni hazájáért.” Tschernembl meg volt arról győződve, hogy a „köznép” jobban harcolna, mint a zsoldosok, de szavai éppen olyan hatástalanok maradtak, mint a parasztek követelései.

A felkelő parasztek 1620 nyarán és telén minden kapcsolatot elszakítottak Prága és a Nyugat közt. Külföldi megfigyelők, mint a holland van

Mario, a velencei Carlo Antonini és az angol Francis Nethersole tökéletesen egyetértettek abban, hogy a szerencsétlen parasztonokon egyáltalán nem lehet csodálkozni.

A parasztfelkelések, a városi lakosság elégedetlensége, a nagyurak kiszákmányolása és a kismesek elszegényedése, mindez együtt aligha volt jó ajánlólevél további szövetségesek szerzéséhez. A svéd ügynök, Rutgersius mindenesetre óva intette urát, II. Gusztáv Adolfot a szövetségtől. Őt viszont nem is Csehország érdekelte, hanem az, hogy Sziléziában fontos hatalmi pozícióhoz jusson a lengyelekkel vívott harcához.

Ily módon a „cseh kérdés” napirendre került a svédek és a moszkovita Oroszország tárgyalásain is. Gusztáv Adolfot Prágából arra ösztönözték, hogy siettesse a Moszkvával való szövetségi tárgyalásokat, mert egy ilyen szövetség a Cseh Királyságnak sokat segíthetne. A svédeknek azt kellett volna követelniük Moszkvától, hogy beszélje le a lengyeleket a Csehország és a császár közti konfliktusba való beavatkozásról. A prágai diplomaták nyilvánvalóan európai távlatokban is messzire láttak. Valóban igyekeztek minden lehetőséget megragadni egy Habsburg-ellenes európai koalíció megteremtésére, de nem érték el sikert. A svédektől sem kaptak többet néhány ágyúnál, melyek egyébként sohasem érkeztek meg a cseh háborús hadszínterekre.

1620 júliusának végén Miksa bajor választó csapatai benyomultak Ausztriába és néhány nap leforgása alatt térdre kényszerítették. Miksa serege Buquoy alatt egyesült a császár csapataival és szeptember elején, Spinolának a Rajnánál Pfalz ellen megindított támadásával egyidejűleg, az egyesült seregek Csehország felé nyomultak. Nem voltak magukban egészen biztosak, ezért nem Prága felé vonultak. Egyesültek azokkal a császári osztagokkal, melyek addig Budweisben voltak bezárva, Pilzennél átvették a Bajorországból érkezett erősítést, Rakonitznál megvárták a János György szász választófejedelem luzsikai betöréséről szóló híreket és 1620. november 8-án Prága előtt egy ütközetben szétverték a cseh csapatokat, melyeknek parancsnoka a tél beállta előtt nem számított döntő ütközetre. Az esetleges kudarc esetére egyébként már készen álltak egy következő harc tervei, mely harcot pfalzi Frigyes irányított volna a sziléziai Boroszlóból.

Ezek a tervek, melyek nyilvánvalóan azzal a reménnyel voltak összefüggésben, hogy 1621 tavaszán lejár a Hollandia és Spanyolország közötti tizenkét évre szóló fegyverszünet és ez általános konfliktushoz fog vezetni, mely Csehország számára előnyösebb helyzetet teremthetne, 1620–1621 telén semmivé foszlottak. A rendek által vezetett Hasburg-ellenes cseh fel-

kelés összeomlott. Bár 1621 tavaszán Hágában a főrendekkel együtt ott volt szövetségesük pfalzi Frigyes is, aki mellett már csak egy maroknyi udvaronc maradt. A cseh háború befejeződött, még ha néhány Frigyeshez hű megszállócsapat 1622-ig cseh területeken maradt is. A cseh kérdés, vagyis a cseh államnak és a cseh népnek a létért vívott harca természetesen más, újabb formában folytatódott.

A cseh háború a habsburg-katolikus koalíció győzelmével végződött. Ez a koalíció felülmúlta ellenfeleit határozottságban és az erők gyorsabb mozgósításának képességében. Mindez a koalíció egységes osztályjellegével magyarázható, mellyel éles ellentétben állt a Habsburg-ellenes tábor heterogén osztályösszetétele. A Habsburg-ellenes koalíció inkább csak a korabeli publicisztika papírjain vált valósággá – szoros egységet nem alkotott. Mindezzel nem akarjuk azt állítani, hogy ezt a koalíciót abban a formában, ahogy azt a cseh vezetők elképzelték, lehetetlen lett volna megvalósítani. De az adott gazdasági és társadalmi viszonyok közt ez a szövetség 1619 nyara előtt nem jöhetett létre és ekkorra a Habsburgok katonai legyőzésének esélyei már igen csekélyek voltak. Azt az előnyt, amit a Habsburgok 1619 folyamán nyertek, ellenfeleik többé nem tudták kiegyenlíteni. A Csehorszá- gért és Pfalzért folytatott harc így helyi konfliktus maradt, amely azoknak a hatalmi csoportoknak a győzelmével végződött, melyek jobban és alaposabban tudták kihasználni lehetőségeiket.

(In: Documenta Bohemica bellum tricennale illustrantia. Praha, Academia, 1971. t. 2. pp. 73–85.)